

БІОКОГНІТИВНА СУТНІСТЬ ОЦІНКИ

У статті розглянуто біокогнітивні підвалини категорії оцінки. Особливу увагу приділено структурі оцінного концепту.

Ключові слова: оцінка, біокогнітивний, концепт, когніція.

Приходько А.И. Биокогнитивная сущность оценки. В статье рассмотрены биокогнитивные основы категории оценки. Особое внимание уделено структуре оценочного концепта.

Ключевые слова: оценка, биокогнитивный, концепт, когниция.

Prihodko A.I. Biocognitive nature of evaluation. The article discusses the biocognitive foundations of evaluation category. Particular attention is paid to the structure of the evaluative concept.

Key words: evaluation, biocognitive, concept, cognition.

У сучасних лінгвістичних студіях активізуються дослідження проблем переробки інформації про зовнішній світ, що орієнтує людину на побудову особливої картини світу, яка складає основу для її раціональної і осмисленої поведінки у навколишньому просторі. Кожна людина сприймає і усвідомлює світ за допомогою органів чуття і вже на цій основі створює систему уявлень про світ, пропускає її через свою свідомість, дає їм свою оцінку, і, осмисливши результати свого сприйняття, передає їх іншим людям за допомогою мови.

Мова є основоположним, найважливішим джерелом знань не тільки про навколишню дійсність, але і про себе саму, а також про свого носія. Необхідно відзначити, що слова, за допомогою яких передається інформація про навколишню реальність, відображають не сам предмет, а то бачення, яке нав'язане носію мови уявленням, що є в його свідомості, поняттям про цей предмет або явище. Шлях від реального світу до поняття і далі до його словесної форми різний у різних народів, що обумовлене відмінностями історії, географії, особливостями життя цих народів і, відповідно, відмінностями розвитку і становлення їх свідомості.

Таким чином, можливість успішної комунікації між різними культурами і їх представниками безпосередньо залежить від універсальності базової безлічі семантичних примітивів, з яких кожна мова може створювати нескінченне число понять.

В останні роки в рамках когнітивної науки з'явилося безліч досліджень, присвячених розгляду когнітивних і лінгвістичних аспектів явищ навколишнього світу, сутності концептуалізації та категоризації як основних пізнавальних процесів тощо. Були поставлені під сумнів фундаментальні принципи когнітивізму першого покоління і розроблено основні положення когнітивної науки другого покоління, як її умовно назвали у своїй роботі Дж. Лакофф і М. Джонсон [2]. Когніція розглядається вченими як діяльність

всього людського організму, здійснювана в ході взаємодії з середовищем з метою адаптації до середовища для виживання і розмноження.

Інтерес представляє той факт, що ці положення та інші постулати, сформульовані Дж. Лакоффом і М. Джонсоном в 1999 році, були відображені в біокогнітивній теорії, розробленій чилійськими нейробіологами У. Матураною і Ф. Варелою. Дослідники запропонували цікаву концепцію живих систем, засновану на принципі: живі системи є пізнавальними, а життя – це процес пізнання. Іншими словами, була зроблена спроба знайти пояснення феномену пізнання як ефективній дії, що дозволяє живому організму продовжувати своє існування в визначеному навколишньому середовищі, і підкреслюється, що в центрі будь-якого пізнання стоїть Спостерігач. Спостерігач визначається як жива система з круговою організацією (для такої системи У. Матурана використовує термін «аутопоетична») [3].

Всі аспекти живої системи накладаються на цю фундаментальну циклічність і підтримують її, забезпечуючи її безперервність в послідовних взаємодіях навколишнього світу, який невинно змінюється. Жива система існує, тільки поки вона зберігає здатність до аутопоезісу (самовідтворення) і адаптації (узгодженості взаємодій із середовищем). Тобто, розмноження та адаптація – це основні умови життя як окремого організму, так і всього виду.

Суб'єкти, які оточують індивід, є невід'ємною частиною його ніші, тому взаємодії з ними служать його адаптації всередині цієї ніші. Ці взаємодії, як правило, мають орієнтуючий характер. Один організм може модифікувати поведінку іншого, по-перше, коли вони пов'язані один з одним таким чином, що попередня поведінка одного зумовлює подальшу поведінку іншого, наприклад, при залицянні або в поєдинку (саме така поведінка лежить в основі дружби і ворожнечі).

По-друге, один організм може орієнтувати поведінку іншого організму на частину його області взаємодій, відмінну від частини, до якої входить дана взаємодія. Подібне відбувається тільки, якщо сфері взаємодії організмів значною мірою збігаються. Другий вид орієнтуючої взаємодії є основою для будь-якої мовної поведінки [3].

Розвиток антропоцентризму в лінгвістиці сприяв становленню нового наукового напрямку – лінгвістичної аксіології, що вивчає систему цінностей етносу і способи її репрезентації в мові і культурному континуумі. В процесі пізнання навколишньої дійсності людина визначає своє відношення до світу, оцінюючи явища, факти, події.

Стани активності нервової системи, що виникають при взаємодії з об'єктом, кваліфікуються як елементарні репрезентації [1]. Репрезентації різноманітних взаємодій з конкретним об'єктом або з подібними об'єктами, а також взаємодій з різними об'єктами (але водночас і в схожих ситуаціях), об'єднуються в складні репрезентації. Така складна репрезентація розглядається як структурна одиниця досвіду / пам'яті, або концепт. Іншими словами, концепт – це сукупність репрезентацій взаємодій з об'єктом або об'єктами (як немовними, так і мовними), що характеризується каузальною залежністю і сприяє ефективній адаптації організму до навколишнього середовища.

Виходячи з цього, концепт оцінки – це складна когнітивна категорія, в структурі якої виділяються: градуйована аксіологічна шкала цінностей, з якою співвідносяться події та факти реального світу, які концептуалізуються, концепти мовних засобів вираження результатів цього співвіднесення, два полюси оцінки – позитивний і негативний і, так званий, екватор нейтральності. Концепт оцінки виступає як фільтр фіксації дійсності, тобто як інструмент співвіднесення фактів і подій реальності з градуйованою аксіологічною шкалою індивіда, результатом чого є оціночне судження.

Структуру оцінного концепту тієї чи іншої мови можна представити у вигляді ядра, що є хранителем колективного знання певного народу, і периферії, яку наповнюють суб'єктивні уявлення носія даної мови. Зміст оцінного змісту визначається реалізацією центральної або периферійної характеристики. У першому випадку в основі певної оцінної номінації лежить колективне знання. Співвіднесення об'єкта з периферією ґрунтується на суб'єктивному, індивідуальному знанні.

У семантичне поле оцінного концепту може входити безліч компонентів. При порівняльно-зіставному аналізі вербалізації оцінних концептів засобами різних мов стоїть наступне завдання – виявити, які компоненти належать до ядра концепту, отже є центральними і містять колективні уявлення носіїв однієї і тієї ж мови, а які знаходяться на периферії і є суб'єктивними. Характеристики, що належать ядру, не вимагають експлікації і зрозумілі кожному носію певної лінгвокультури. Периферійні характеристики часто зумовлені особистим досвідом, індивідуальними уявленнями мовця і прагматичним аспектом реалізації оцінних значень, що веде до необхідності їх експлікації за допомогою мовних засобів.

Упродовж свого розвитку людина, як і людське суспільство в цілому, пізнає дійсність, отримує нові знання про світ, певним чином систематизує їх і співвідносить з уже відомими. Особливе значення для систематизації та актуалізації отриманих знань, для їх успішного застосування в різних ситуаціях мають процеси концептуалізації і категоризації. Специфіка концептуалізації полягає в осмисленні інформації, що надходить, мисленнєвому конструюванні предметів і явищ, що приводить до утворення певних уявлень про світ (концептів); в той час як категоризація є психічним актом, що впорядковує, систематизує і відбирає репрезентації взаємодій у свідомості людини, що зводить нескінченну різноманітність індивідуального до осяжної кількості одиниць. Разом вони є складним ментальним процесом, спрямованим на ефективне вбудовування людини в оточуюче середовище.

Оцінна концептуалізація – це оцінне осмислення об'єктів навколишнього світу і формування в результаті цього оцінних концептів у нашій свідомості. Оцінна категоризація – це угруповання об'єктів і явищ за характером їх оцінки відповідно до оцінних класів і категорій, також мисленнєве співвіднесення об'єкта з певною оцінною категорією.

Оцінні концепти визначають зміст оцінних категорій і служать когнітивною основою для їх формування. Природа і структура оцінних категорій значною мірою визначається системою кількісних та індивідуальних цінностей люди-

ни. Специфіка оцінної категоризації та її основна відмінність від природної категоризації полягає в тому, що в основі цих двох процесів лежать різні способи сприйняття світу, природні та ціннісні картини світу.

Кожна людина має свій унікальний досвід адаптації до середовища, звідси й набір репрезентацій і каузальних зв'язків його концептів теж в якійсь мірі унікальний. У цьому зв'язку правомірно говорити про індивідуальний рівень у структурі концепту. Разом з тим людина живе в певному соціумі, який є частиною її ніші. Існування окремого індивіда безпосередньо залежить від взаємодій з іншими індивідами, оскільки вони орієнтують його на ефективну поведінку в конкретній ситуації. Тому правомірно говорити про соціальний та національний рівні концепту.

Когнітивні патерни, що існують у свідомості людини, різноманітні щодо каналів надходження інформації, або, в термінах біологічного підходу, вони формуються в результаті різного роду взаємодій з елементами ніші. Тому можна виділити концепти чуттєвого сприйняття світу і концепти «опосередкованого знання». Головна особливість людського мислення, полягає в здатності реагувати не тільки на пряме подразнення, а й на звуковий подразник – слово. Завдяки мові людина сприймає і відчуває світ інакше, ніж тварина, – вона пізнає його в процесі спілкування. З точки зору біологічної концепції мови, її фундаментальною функцією є розширення когнітивної царини або царини взаємодій людини.

З погляду біокогнітивного підходу, концептуальну картину світу можна визначити як всю сукупність концептів або складних репрезентацій, присутніх у свідомості індивіда, які відображають узагальнений досвід безпосереднього і опосередкованого (у процесі виховання та освіти) взаємодіяння з середовищем. Ця концептуальна система сама по собі є об'єктом взаємодії [1].

Категорія оцінки є важливим елементом концептуальної картини світу, оскільки поняття позитивного і негативного, добра і зла, краси і потворності, розуму і дурості, працьовитості і ліні, морального й аморального притаманні будь-якій культурі, будь-якій соціальній системі. Разом з тим у свідомості носія кожної мови образ світу створюється сукупністю лінгвістичних універсалій і особливого функціонування мовних знаків, що відображають національне світобачення. У мовній картині світу, яка становить собою передане знаковим способом світорозуміння народів, фіксуються важливі для них фрагменти дійсності. При цьому у взаємодії засобів мовного вираження виявляються представлені і сам об'єктивний світ, і судження про нього, його ціннісні характеристики і суб'єктивне ставлення до нього з боку членів даного соціуму.

Отже, ми розглядаємо оцінний концепт як самостійне ментальне утворення, що вирізняється культурною специфікою. Вербалізуючись, даний концепт входить у концептуальну і мовну картини світу певної лінгвокультурної спільноти, і може бути визнаний їх структурним елементом. Підставою для цього служить положення про те, що оцінка, будучи фактором, притаманним будь-якій культурі, бере участь у формуванні ціннісної картини світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко А.В. Знак, значение, знание: очерк когнитивной философии языка / А.В. Кравченко. – Иркутск: Иркутская областная типография № 1, 2001. – 261 с.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors we live by / G. Lakoff, M. Johnson. – London: University of Chicago Press, 2003. – 276 p.
3. Maturana H., Varela F. The Tree of Human Understanding / H. Maturana, F. Varela. – Boston, 1987. – 224 p.

REFERENCES

1. Kravchenko, A.V. (2001). Znak, znachenie, znanie: ocherk kognitivnoj filosofii jazyka. Irkutsk: Irkutskaja oblastnaja tipografija № 1.
2. Lakoff, G., Johnson, M. (2003). Metaphors we live by. London: University of Chicago Press.
3. Maturana, H., Varela, F. (1987). The Tree of Human Understanding. Boston.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2015 р.